

ATOYI SHE'RIYATIDA ORIFONA G'OYALARNING AKS ETISHI

Kuvatova Nafisa Zayerjanovna
SamDChTI akademik litseyining
Ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Mumtoz she'riyatda go'zal g'azallar ustasi Atoiy ham orifona g'azallari bilan o'z ijodini boyitgan. Uning ijodi o'rganilganda shoir she'rlarida Qur'on va hadislar mazmunini singdiradi. Muqaddas manbalardan iqtiboslar keltiradi. Tasavvufdagi may, qadah, mayxona, zulfu xol, qosh, ko'z, bel, zunnor, sanam kabi istilohlar vositasida murakkab ma'no-mazmunlarni ifodalaydi. Ushbu maqolamizda ham mavlono Atoyining go'zal g'azallarining orifona g'oyalarini ko'rib o'tamiz

Kalit so'zlar: orif, tasavvuf, N. Komilov, orifona g'azal, Atoiy, Navoiy, zohid, Yor, Horud, Morut, sarv. Giyas ul-lug'at,

O'zbek mumtoz she'riyatida turli mavzular qalamga olingan. Ayniqsa g'azal janrining mavzu ko'lami keng. Ishqiy mavzuda yozilgan g'azallar aksarini tashkil qiladi. Ammo ilohiy ishqni kuylab yozilgan g'azallar borki, bunday g'azal yozish shoirdan diniy bilimni talab qiladi. Tasavvufda Haqni sifatlarini tanish, unga tomon to'g'ri yo'ldan yurish, amali, tashqi ko'rinishi va qalbi bilan boshqalarga o'rnak bo'lish oriflikni anglatgan. Orifning ko'ngli ilohiy nur – ilmu hikmat xazinasi, deganlar. Bu ilm parvardigor sifatlarini tanish, anglash bilan to'lishib boradi Shundan kelib chiqib, she'riyatda tasavvufiy g'oyalarni aks ettirgan g'azallar – orifona g'azallar sanaladi. Bunday g'azallarni yozgan shoirlarning o'zi orif, sufiy, din ilmining bilimdoni bo'lgan. Shunday shoirlardan biri bo'lgan Atoiy go'zal she'rlari bilan o'zbek she'riyati tarixida chuqur iz qoldirgan. Atoiy XV asrning o'rtalarida yashab, o'z davrida shuhrat topgan shoirdir. Hatto g'azal mulkining sultoni bo'lgan Alisher Navoiy ham o'zining "Majolis un-nafois" tazkirasida Atoiy e'tirof etib ketgan. Ma'lumotlarga ko'ra, Atoiy Balx shaxrida yashagan Ismoil ota farzandlaridan bo'lib, xushtabiat, soda, darveshvash va xushxulq kishi bo'lgan. Turkiyda ijod qilgan, o'z davrida she'rlari turklar orasida shuhrat qozongan. Shoir o'z devonida o'zini "shayxzoda Atoiy" deb qayd qilgan,

demak u shayxlar- otalar avlodidan bo'lgan. Shuning uchun ham o'ziga Atoyi taxallusini olgan, asli ismi ma'lum emas. Atoyining bizgacha 260 g'azali jamlangan bir devoni yetib kelgan. Devondagi g'azallarning mazmuni juda tushunarli, o'noqi ohangda bitilgan. She'rlarining ohangdorligi ham o'zgacha, kuyga oson tushadi. Notanish, g'aliz so'zlardan holi, samimiy yozilgan. Shundanmikin o'zi ham she'rlaridan faxriya tuygan:

Atoyi she'rining lutfini bilsa,

“Latofatnoma”dan kechgay Xo'jandiy.

G'azallarning mavzu ko'lamini keng, ularni quyidagicha tasniflash mumkin:

1)Oshiqona g'azallar. 2)Diniy-tasavvufiy g'azallar 3)Peyzaj xarakteridagi g'azallar.

Ishqiy mavzudagi she'rlari ko'proqni tashkil qiladi. Sharq lirikasida ishq-muhabbatni kuylash asosiy mavzulardan bo'lib kelgan. Atoyi g'azallarining ham bosh g'oyasi va asosiy ohanglarini ishq va u bilan bog'liq kechinmalar tashkil etadi. Shoir ta'biricha, ishq «gavhari qimmatbaho», «azaliy hidoyat»dir. Atoiy g'azallarida faqat dunyoviy ishq va u bilan bog'liq kechinmalargina kuylangan emas. Haqiqiy ishq kuylangan g'azallar ham bor. Shoir haqiqiy ishqni kuylaganda go'zallik, hayot, koinot, inson haqida fikr yuritib, ularni ta'riflaydi va ulug'laydi. Shoir hayot, umrning o'tkinchi, g'animatligini ta'kidlaydi. Shoir she'rlariga diniy-tasavvufiy g'oyalarini singdirib, ilohiy ishqni ham kuylagan. Tasavvufdagi may, qadah, mayxona, zufu xol, qosh, ko'z, bel, zunnor, sanam kabi obrazlar orqali haqiqiy sevgisini kuylagan. Insonning azaliy hidoyati ishq yo'li, oshiqlik ekan, o'zini Olloh ishqida oshiq sanab, so'fi, orif, shayx deb atagan:

So'fi Atoyi holatini o'tkanur, vale,

Ishq ishidur kishiga azaldin hidoyati.

Bundan tashqari, u Ollohning sifatlarini zo'r mahorat bilan qalamga oladi:

Kotibi qudrat, xating tahrir etarda gul uza,

Nuqtayi xoling magar nogah qalamdin sachradi.

Baytda tabiatning zo'r rassomi bo'lgan parvardigor yorni yaratayotganda yuzining suratini chizayotib xolini gul uzra qora nuqtadek qilib tasvirlagan degan

ma'no yotadi. Bu ajoyib o'xshatish orqali tabiatning buyuk yaratuvchisi bo'lgan Ollohni sifatlaridan birini qalamga olib, undan hayratini yashirmaydi. Shoir she'rlarida bunday baytlar ko'p uchraydi:

Jamoling ravzaning bog'i jinoni,
Labing obi hayot jovidoni.
Yuzing mohiyatin Tengri bilur bas
Ne haddi aql erur sharxu bayoni.

Boshdan oyoq ishq haqiqiyini kuylagan g'azallar ham uchraydi. Masalan, "Ikki la'lina qachonkim..." deb boshlanuvchi g'azalini tahlil qilsak, birinchi baytida shoir Yorning sifatlarini sanab, uning lablarini va ular orasidagi tishlarini ko'rinishini jannatdagi tiriklik chashmasinig o'likka jon bag'ishlashiga qiyoslaydi: Ikki la'lina qachonkim, durj etar yoqutini,

Chashmayi hayvon ichinda ko'rguzur jon qutini.

Ikkinchi baytida mubolag'a san'atini mohirona qo'llagan. Bunda Yorning lablaridan chiqayotgan so'zlarning ozginasining mazasidan hatto jannatdagi hurlar ham Kavsar bulog'in suvini tatib ham o'tirmaydi deyiladi. Ajoyib qiyoslash!:

Hurlar Kavsar sharobin ichmagaylar ravzada,
Lablaring jomi mayining topsalar sarqutini.

Keyingi misralarda Yor ko'zining sifoti keltiriladi. Ko'zlar go'zalligining sehridan Bobil zindonidek bo'lib, oshiqni g'amga botgan ko'ngli huddi Xorutdek bandi bo'lgan. Bu yerda Qur'ondan misol keltirilgan. Yozilishicha, sehrgarlik qilib gunohga botgan ikki farishta Horut va Morut Bobildagi zindonga bandi qilingan ekan. Atoyi shu voqeaga ishora qilib ma'shuqa ko'zlarini sehrlab qo'yadigan darajada chiroyli demoqchi bo'ladi:

Chohi Bobiltek qilib g'am go'shasin sohir ko'zung,
Sheva birla mubtalo qildi ko'ngul Xorutini .

Atoyining Qur'onni mukammal bilgani ko'rinib turibdi. Bundan boshqa g'azallarida ham bir necha ishoralar berilgan. Orifona g'azal yozishning asosiy shartlaridan bo'lgan diniy bilimlarni bilish shoir uchun begona bo'lmagan, har holda.

Xizrning suyin yashurdi shakkar og'zing sharbati,

Sabzayi la'li labing ham sabzi xat yoqutini.

Bu baytda ham yuqoridagidek Qur'onga ishora bor. Mubolag'a san'atidan ham mohirona foydalangan. Xizr alahissalomning o'likni tiriltiradigan suvi bo'lib, ma'shuqaning og'zining mazasi, yoqutdek labing hamda lab miyiqing shu suvdan ham kuchli qudratga ega. O'likka ham jon beradi.

Qilg'asiz sarvu sanubardin aning tobutini.

So'nggi baytda Olloh visoli uchun o'limiga ham tayyorligini faxr bilan tilga olib, hatto tobutini eng tik o'suvchi daraxt bo'lgan sarvu sanobar daraxtidan yasashlarini do'st-u yorlaridan so'raydi. Bu baytda Sarv daraxtining tik, chiroyli o'sishi bilan Yorning qaddi qomatini qiyoslash kuzatiladi. Demak, yorning qomati tik va ravonligi bilan hech narsa tenglasholmaydi. .

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 16-jild. –Toshkent, 2000. 35-36-betlar.
2. Berdak Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. Toshkent, 2010
3. Комилов Н. Тасаввуф. Тошкент. “Movorounnahr”-“O'zbekiston”. 278-б.
4. Алишер Навоий. Бадойибул-бидоя. www.ziyouz.comкутубхонаси
5. Otoy. Tanlangan asarlar. T., 1960.